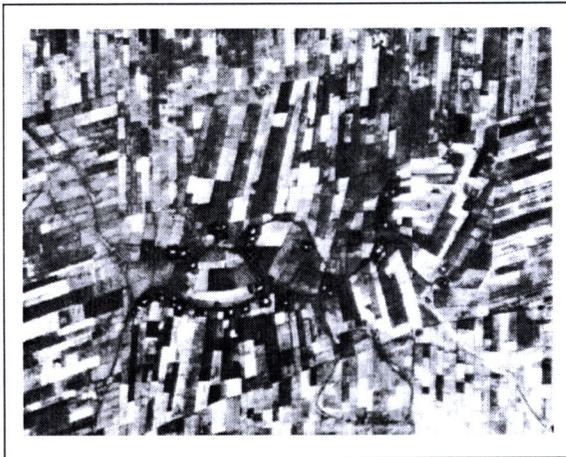

ทุ่งรังสิตเป็นพื้นที่ที่ได้รับการพัฒนาเมื่อประมาณ 100 ปีที่ผ่านมาและช่วง 100 ปีนี้ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบริเวณทุ่งรังสิต เป็นประสบการณ์การเปลี่ยนแปลงที่ดำเนินไปอย่างรวดเร็วรุนแรง และมีบทบาทสำคัญอันหลากหลาย ทั้งในเชิงกายภาพจากการเคลื่อนย้ายอพยพประชากรเข้ามาตั้งหลักแหล่งบุกเบิกที่ดินเป็นผืนนา ที่มีความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจและสังคมจากการปรับเปลี่ยนการใช้ที่ดินจากผืนนาเป็นกิจกรรมเพื่อการค้า อุตสาหกรรม ที่อยู่อาศัยและกิจกรรมอื่นๆ ที่เชื่อมโยงไปถึงการเกิดและเปลี่ยนแปลงของชุมชนในทุ่งรังสิต

ทุ่งรังสิตก่อนการพัฒนานั้น มีสภาพเป็นทุ่งราบกว้างใหญ่ เต็มไปด้วยห้วยหนองคลองบึงตามธรรมชาติซึ่งเกิดจากสภาพทางกายภาพที่เป็นที่ราบต่ำ และการระบายน้ำไม่สะดวก มีการตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างเบาบาง มีลักษณะเป็นกลุ่มก้อนชัดเจนเฉพาะบริเวณที่มี คลอง หรือ บาง ซึ่งเป็นแนวทางเดินของน้ำที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำและสามารถนำไปใช้เพื่อการเพาะปลูก ในขณะที่พื้นที่ส่วนใหญ่ที่อยู่ห่างไกลจากจากแม่น้ำลำคลอง จะมีการตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างกระจัดกระจาย (Scatter settlement)

ภาพ 3.1 ลักษณะการตั้งบ้านเรือนกระจ่าย
ที่มา:ภาพถ่ายทางอากาศชุมชนในทุ่งรังสิตปี พ.ศ.2549

ภาพ 3.2 ลักษณะบ้านเรือนที่ปลูกกระจ่ายเพื่อทำ
การเกษตรตามลำน้ำ
ที่มา:หนังสือประชุมภาพเมืองไทย เอนก นาวิกมูล 2551

และเมื่อหลังจากเริ่มดำเนินการขุดคลองในระยะหนึ่ง ประชากรได้ทยอยอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในตอนใต้ของเขตทุ่งรังสิตบริเวณหลังเขตคลองแสนแสบและประเวศ บริเวณที่มีประชากรตั้งถิ่นฐานกระจุกตัวอยู่มากที่สุด ได้แก่ บริเวณคลองซอยที่ 6 และคลองซอยที่ 7 ฝั่งใต้คลองรังสิต

กลุ่มจีนส่วนหนึ่งที่เคยขุดคลอง ได้เปลี่ยนอาชีพของตนเป็นชาวนาและพ่อค้า และตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณคลองซอยที่ 7 ฝั่งใต้คลองรังสิตจึงเกิดศูนย์กลางชุมชนและศูนย์กลางพาณิชยกรรมขึ้นที่บริเวณคลองซอยที่ 7 ฝั่งใต้ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอธัญบุรีในปัจจุบัน นอกจากกลุ่มชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานแล้ว ยังมีประชากรกลุ่มอื่น ได้แก่ แรงงานรับจ้างทำนาจากภาคอีสาน กลุ่มทาสหรือไพร่ ที่กลายเป็นไทหลังจาก

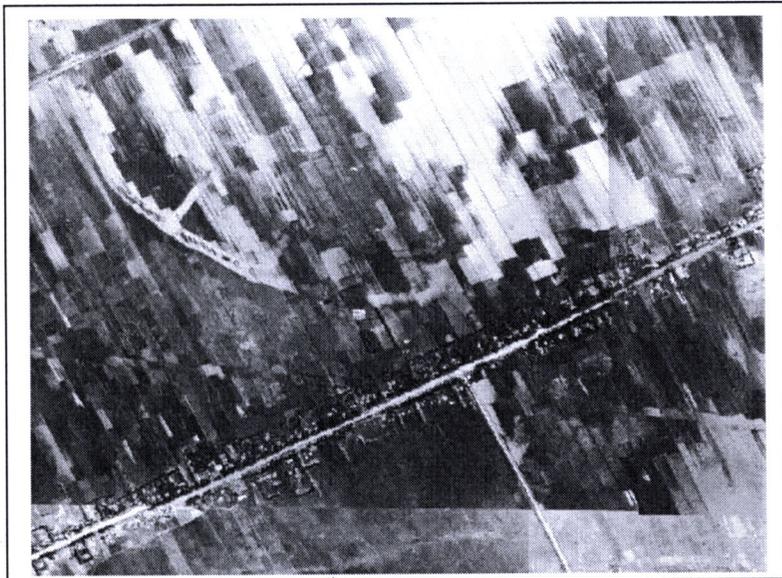

ประกาศเลิกทาส รวมทั้งคนมอญและไทยมุสลิมที่เข้ามาทำนาอยู่บริเวณคลอง 4 คลอง 11 และคลอง 12 การตั้งถิ่นฐานของประชากรที่อพยพเข้ามาในเขตนี้ส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานชั่วคราว กระจายอยู่ตามริม 2 ฝั่งคลอง (ribbon type) ไม่เป็นหมู่บ้านที่กระจุกตัวรวมกัน (clustered type) การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนแบบนี้ทำให้ต่างคนต่างอยู่ ไม่มีกิจกรรมหรือพิธีกรรมที่เชื่อมโยงคนในชุมชนเหมือนกับชุมชนเกษตรในพื้นที่อื่นๆ พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้เพื่อการทำนาข้าว ยังไม่มีการทำสวนเพื่อปลูกพืชผัก นอกจากนั้นก็ใช้เพื่อเป็นที่อยู่อาศัย

ภาพที่ 3.3 ลักษณะการตั้งบ้านเรือนกระจายไปตามแนวริมคลอง

ที่มา: หนังสือประชุมภาพเมืองไทย เอนก นาวิกมูล 2551

ภาพที่ 3.4 ลักษณะการตั้งบ้านเรือนกระจายไปตามแนวริมคลอง

ที่มา: ภาพถ่ายทางอากาศชุมชนในทุ่งรังสิตปี 2516

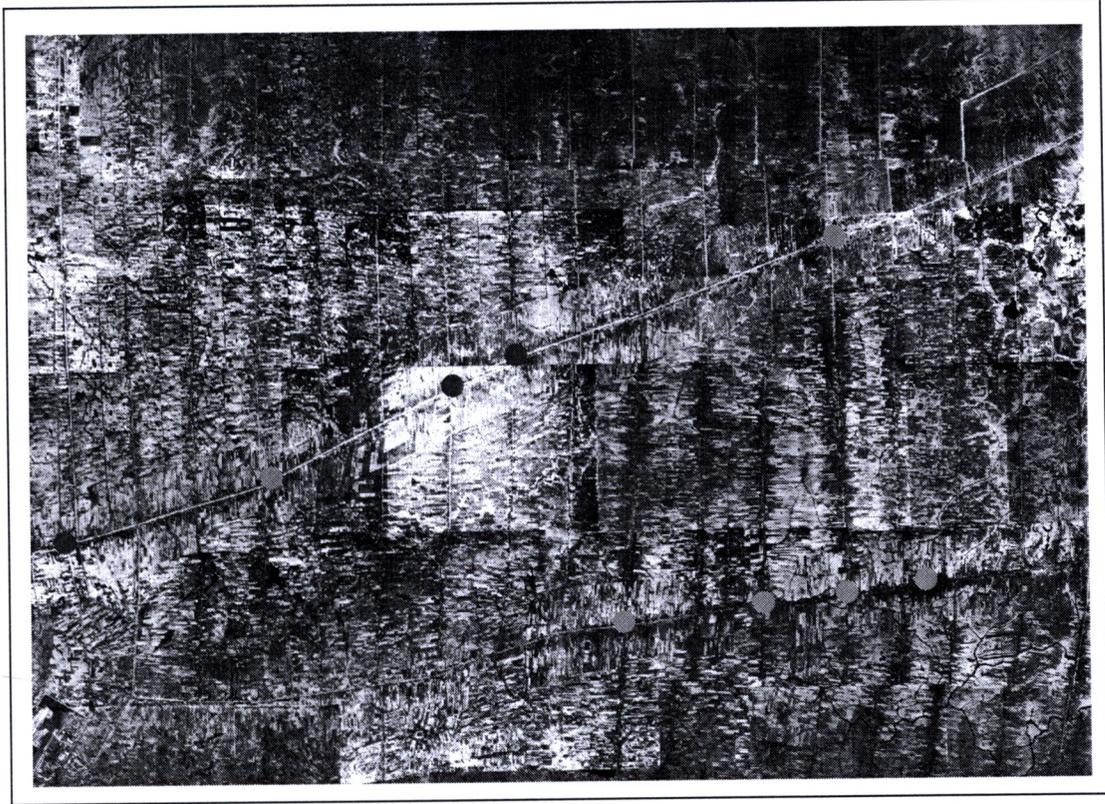
สัญญาในการขุดคลองซึ่งระบุไว้ว่า บริษัทจะได้รับผลประโยชน์เป็นที่ดินบริเวณสองฟากคลอง ฟากละ 40 เส้น (1.6 กิโลเมตร) ตลอดคลองที่ขุดใหม่ บริษัทจึงเริ่มนำที่ดินริมฝั่งคลองมาจัดสืขายเป็นแปลง ซึ่งแต่ละแปลงมีขนาดไม่ต่ำกว่า 120 ไร่ ทำให้ชาวนารายย่อยที่มีฐานะยากจน ไม่สามารถซื้อที่ดินเป็นของตนเองได้ กลุ่มผู้ซื้อที่ดินมีแต่คนชั้นสูงที่มีฐานะทางสังคม ได้แก่ พระราชวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการ และพ่อค้า กบฏดีในกรุงเทพมหานคร คนเหล่านี้มักซื้อที่ดินทิ้งไว้ มากกว่าทำการพัฒนาที่ดินด้วยตนเองในระยะนี้เริ่มที่ การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณทุ่งรังสิตกันมาก โดย ผู้ที่ย้ายถิ่นเข้ามา มีจุดมุ่งหมายที่จะแสวงหาที่ดินทำกิน ในที่แห่งใหม่ โดยการยึดอาชีพรักษา โดยการเช่าที่ดิน

เมื่อปี พ.ศ. 2445 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริให้สร้างเมือง รัชบุรีขึ้นที่ระหว่างคลองซอยที่ 6 กับที่ 7 ฝั่งเหนือคลอง รังสิตประยูรศักดิ์ สถาปนามุขมนตรีในเมืองรัชบุรีและบริเวณ ใกล้เคียงในช่วงแรกมีความเจริญก้าวหน้ามาก เนื่องจาก มีคลองอำนวยความสะดวกในการทำนาและการ คมนาคมขนส่งสินค้า โดยเฉพาะการผลิตข้าวได้มีโรงสี เป็นแหล่งทำการผลิตทางเศรษฐกิจที่สำคัญยิ่งของชุมชน

พื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นนาข้าว ไม่มีการทำสวนหรือพืชไร่อื่นๆ เลย ด้วยเหตุนี้ตลาดจึงเป็นศูนย์กลาง พาณิชยกรรมที่สำคัญต่อชุมชนในทุ่งรังสิตมาก โดยชาวจีนส่วนใหญ่ที่ทำอาชีพการค้าขายจะตั้งถิ่นฐานอยู่ ใกล้บริเวณประตูน้ำ รวมกันเป็นชุมชนใหญ่เป็นตลาด เช่น บริเวณตลาดประตูน้ำจุฬาลงกรณ์ ตลาดประตูน้ำ พระอินทร์ราชา นอกจากนั้นยังมีตลาดตามปากคลองซอยต่างๆ ที่เชื่อมติดกับคลองรังสิตประยูรศักดิ์ จะมี ตลาดอยู่ทุกปากคลองซอย

ภาพที่ 3.5 พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์
ผู้อำนวยการขุดคลองและเป็นเจ้าของที่ดินผืนใหญ่ใน
ทุ่งรังสิต
ที่มา: www.navy.mi.th

แผนที่ 3.2 ภาพถ่ายทางอากาศปีพ.ศ.2495 แสดงย่านการค้าที่กระจายอยู่ตามจุดตัดคลองต่างๆ

ที่ท่า กรมแผนที่ทหาร

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.2475 เมืองธัญบุรีได้ถูกลดฐานะเป็นอำเภอหนึ่งขึ้นกับ จังหวัดปทุมธานี การขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูกเริ่มมีมากขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2491) เมื่อมีการปรับปรุงระบบชลประทานจนค่อนข้างสมบูรณ์ มีน้ำมากเพียงพอจนสามารถเปลี่ยนแปลงการผลิต จากนาหว่านมาเป็นนาดำ ที่ชาวบ้านเรียกว่าน่าน้ำดำ ทั้งนี้เป็นผลเนื่องมาจากการปรับปรุงระบบชลประทาน โครงการรังสิต (ป่าสักใต้) และโครงการนครนายกประกอบกับความต้องการข้าวในช่วงสงครามและหลัง สงครามเป็นตัวกระตุ้นให้พื้นที่ทางการเพาะปลูกในเขตนี้ขยายตัว การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตทุ่งรังสิต ในช่วงนี้ก็ยังคงกระจายอยู่บริเวณริมคลอง ไม่มีการพัฒนาขึ้นเป็นหมู่บ้านที่ชัดเจน รวมทั้งการที่รังสิตเป็น เขตที่มีการเช่าที่ดินสูง ก็ยังมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวนาในเขตทุ่งรังสิต มีความพยายามโดยผู้เชี่ยวชาญและ เจ้าหน้าที่รัฐบาลที่แนะนำให้ชาวนาในเขตนี้ปรับปรุงการทำนาโดยการยกคันนาและสูบน้ำเข้า โดยสอดคล้อง กับระบบชลประทานที่จัดทำขึ้นใหม่ แต่ปรากฏว่าคำแนะนำนี้ไม่ได้รับการเอาใจใส่อย่างจริงจัง เนื่องจาก ชาวนาไม่แน่ใจว่าจะได้เช่าที่ดินนั้นอยู่ต่อไปหรือไม่หากลงทุนลงไป แล้วเกิดปัญหาจากที่ทำนาเช่า จึงไม่มีการ บำรุงดินหรือตั้งหมู่บ้านขึ้น ในด้านการคมนาคมในช่วงนี้ใช้การคมนาคมขนส่งทางเรือ

ตั้งแต่ พ.ศ.2500 เป็นต้นมา การพัฒนาการคมนาคมขนส่งทางบกได้ส่งผลกระทบให้มีการ เปลี่ยนแปลงในพื้นที่ทุ่งรังสิตอย่างมาก คือ การเกิดขึ้นของถนนพหลโยธิน เพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคม

ทางบกเชื่อมระหว่างกรุงเทพมหานครไปยังภาคกลางตอนบน ภาคเหนือ และตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ในช่วงนี้ประเทศไทยเริ่มมีนโยบายสนับสนุนการลงทุนจากต่างประเทศในภาคอุตสาหกรรม ประกอบกับในช่วงนั้นประเทศไทยเริ่มใช้แผนการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504 - 2509) จากการพัฒนาทางด้านการคมนาคมและนโยบายดังกล่าว มีผลทำให้การเดินทางไปทุ่งรังสิตสะดวกกว่าเดิมมาก จึงทำให้ประชากรอพยพเข้าไปในบริเวณนี้มากขึ้น ส่วนเส้นทางอื่นๆ ส่วนใหญ่แล้วเป็นถนนลูกรัง เช่น ถนนเลียบบคลองรังสิต เป็นถนนลูกรังให้รถยนต์วิ่งไปได้ถึงคลองหก แล้วต่อเรือเพื่อไปสู่คลองอื่นๆ การคมนาคมในช่วงนี้ยังนิยมการเดินทางโดยอาศัยเรือ โดยมีแม่น้ำเจ้าพระยา คลองรังสิตประยูรศักดิ์ คลองระพีพัฒน์ และคลองซอยต่างๆ เป็นเส้นทางสำคัญ

ในช่วงประมาณปี พ.ศ.2512 เริ่มมีโรงงานอุตสาหกรรมมากขึ้นซึ่งมีผลกระทบต่อพื้นที่ทุ่งรังสิตในหลายๆ ด้าน จากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นก่อให้เกิดการขยายตัวของที่อยู่อาศัย และเกิดชุมชนใหม่ที่หลากหลาย ในบริเวณศูนย์กลางการคมนาคมที่มีการค้า การบริการมากขึ้น และยังมีผลกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการประกอบอาชีพของชุมชนเดิมคือ ชาวนา ด้วยเหตุผลที่ชาวนาส่วนใหญ่ร้อยละ 70 – 80 เป็นเพียงผู้เช่า ประกอบกับผลกระทบจากการทำถนนพหลโยธิน ที่มีการถมดินลงในคลองส่งน้ำโดยไม่ฝังท่อ ทำให้น้ำทางฝั่งเหนือ คือ บริเวณอำเภอคลองหลวง ไม่มีน้ำ ลูกหลานของชาวนา รุ่นใหม่ หันเข้ามาทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ทำให้เกิดสังคมใหม่ที่มีรายได้ขึ้นอยู่กับการใช้แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม แทนการผูกพันกับที่ดินดั้งเดิม สำหรับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเดิมก็ยังคงตั้งถิ่นฐานบริเวณริมคลอง ในด้านการใช้พื้นที่นั้นในช่วงปี พ.ศ.2512 – 2517 นอกจากการเกิดขึ้นของโครงการจัดสรรและโรงงานอุตสาหกรรมแล้วได้มีการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่บางส่วนมาเป็นพืชไร่และพืชสวนมากขึ้น

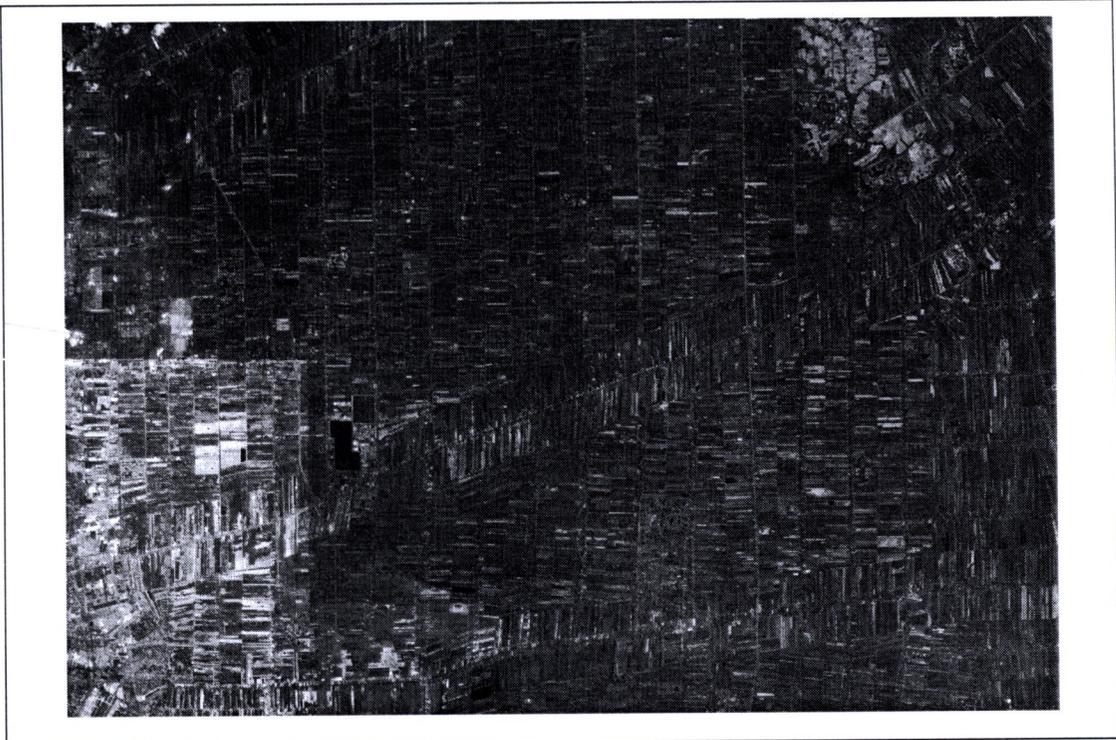
ในปี พ.ศ. 2520 – 2538 สภาพของพื้นที่บางส่วนโดยเฉพาะตามแนวสองข้างถนนพหลโยธิน บริเวณคลองหนึ่งและบริเวณถนนรังสิต – นครนายก ซึ่งอยู่ริมคลองรังสิตประยูรศักดิ์ ได้เปลี่ยนเป็นพื้นที่อุตสาหกรรม และหมู่บ้านจัดสรร ซึ่งเริ่มเกิดขึ้นในสังคมไทยในปี พ.ศ.2510 และ ในช่วงประมาณปี พ.ศ.2524 โครงการหมู่บ้านจัดสรรก็เริ่มขยายตัวเข้ามาในทุ่งรังสิต บริเวณริมถนนพหลโยธิน แต่ยังมีน้อยมาก และยังไม่มีการจัดสรรบนถนนสายรองต่างๆ นอกจากนั้นยังมีสนามกอล์ฟ และสวนเกษตร

พัฒนาการทางระบบการคมนาคมขนส่งที่สะดวกมากขึ้น อีกทั้งโครงการสร้างสะพานปทุมธานี ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้การติดต่อระหว่างประชาชนทั้งสองฝั่งมีความสะดวกมากยิ่งขึ้นส่งผลให้ระบบตลาดของผลิตเกษตรเปลี่ยนแปลง จากศูนย์กลางตลาดและชุมชนที่เคยกระจายอยู่ตามปากคลองซอยต่างๆ ได้กลายเป็นศูนย์กลางตลาดค้าส่งขนาดใหญ่และมีขอบเขตการค้าส่งระดับประเทศ ตั้งอยู่ในตำบลคูคต ใกล้กับถนนพหลโยธิน เขตอำเภอลำลูกกา คือ ตลาดค้าส่งสี่มุมเมือง ซึ่งพืชผักและผลไม้เกือบทั่วประเทศ

การเติบโตของอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรม ตลอดจนการเติบโตของธุรกิจหมู่บ้านจัดสรรในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ.2531 จากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมที่จากเดิมเคยผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้าสู่การผลิตเพื่อการส่งออก และความต้องการที่อยู่อาศัยที่มีปริมาณความต้องการมากขึ้น นอกจากนั้นก็ยังมีโครงการ

ประเภทบริการ ห้างสรรพสินค้าต่างๆ การเติบโตของโครงการทั้งภาครัฐและเอกชนเหล่านี้ได้ ส่งผลให้สภาพพื้นที่โดยทั่วไปในเขตทุ่งรังสิตมีการเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ที่ดินไปอย่างมาก โดยเฉพาะต่อการเปลี่ยนลักษณะการใช้ที่ดินทางการเกษตร ทั้งในลักษณะของการเปลี่ยนที่นาเป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจหรือการเปลี่ยนจากที่นามาเป็นพื้นที่ประกอบการอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม หรือธุรกิจอื่นๆ เช่น บ้านจัดสรร สวนเกษตร ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนชาวรังสิตให้ต้องปรับตัวรับกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นอย่างมาก

แผนที่ 3.3 ภาพถ่ายดาวเทียมปีพ.ศ.2550 แสดงอาณาเขตพื้นที่เมืองกับพื้นที่เกษตรกรรมเดิม
ที่มา กรมแผนที่ทหาร

จากการศึกษาความเป็นมาของพื้นที่ทุ่งรังสิต ทำให้ทราบถึงพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่โดยลำดับ คือ มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเดิมกระจัดกระจายอยู่ริมฝั่งคลอง ไม่เป็นหมู่บ้านที่กระจุกตัวรวมกัน ประชากรเริ่มอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของตอนใต้ก่อนแล้วค่อยกระจายขึ้นไปทางตอนเหนือของทุ่งรังสิต โดยมีคลองเป็นปัจจัยนำในการตั้งถิ่นฐานของเขตนี้ในช่วงแรกของการบุกเบิกพื้นที่ สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบต่ำ มีห้วยหนองคลองบึงตามธรรมชาติมาก การใช้ที่ดินส่วนใหญ่เพื่อการทำเกษตรกรรมคือ นาข้าว ไม่มีการปลูกพืชผักหรือผลไม้อื่น บริเวณที่มีประชากรกระจุกตัวอยู่หนาแน่น คือบริเวณคลองซอยที่ 6 และคลองซอยที่ 7 ฝั่งใต้คลองรังสิต ซึ่งเป็นศูนย์กลางของตลาดขนาดใหญ่ นอกจากนั้นก็กระจายอยู่ในบริเวณริมคลองซอยอื่นๆ ที่ขุดแยกมาจากคลองหลัก ซึ่งลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเดิวยังคงปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาการคมนาคมขนส่งทางบก ถนนจึงเริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญ ประกอบกับนโยบายการส่งเสริมการส่งออกผลผลิตอุตสาหกรรมและความต้องการที่อยู่อาศัย ทำให้โรงงานอุตสาหกรรมธุรกิจหมู่บ้านจัดสรร เริ่มขยายตัวเข้ามาในพื้นที่บริเวณริมถนนพหลโยธิน และมีการขยายตัวของประชากรกลุ่มใหม่เข้ามา มีการตั้งถิ่นฐานในบริเวณศูนย์กลางคมนาคม และมีการพัฒนาเป็นชุมชนใหม่ จากพื้นที่ที่มีบทบาทเป็นศูนย์กลางการผลิตข้าวที่สำคัญ ปัจจุบันพื้นที่ทุ่งรังสิตกลายเป็นพื้นที่ศูนย์กลางอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม และที่อยู่อาศัย การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินนี้ได้ส่งผลกระทบต่อการใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรม และต่อชุมชนเกษตรที่เป็นชาวนา เนื่องมาจากการกลายเป็นชุมชนที่มีความหลากหลาย ทั้งชุมชนชาวสวน ชุมชนอุตสาหกรรม ชุมชนบ้านจัดสรร ชุมชนบริการที่ต้องมาอยู่ร่วมกันในสังคมเดียวกัน และร่วมกันในการทำไร่รังสิตเปลี่ยนแปลง ขัดแย้งซึ่งกันและกัน ส่งปัญหาต่อเนื่องยาวนานที่ยากแก่การรับมือประเด็นสำคัญหลายเรื่องที่ปรากฏพบ ยังส่งผลต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันทั้งสภาพการตั้งชุมชนที่เกาะไปกับทางสัญจรที่เปลี่ยนจากลำคลอง มาเป็นถนนที่ดูเหมือนยิ่งส่งผลร้ายมากขึ้นทั้งการบริหารสาธารณสุขโรค การติดขัดของสภาพจราจร และต่อเนื่องถึงสภาพชุมชนที่ขาดศูนย์กลางทั้งทางกายภาพที่เห็น และสภาพสังคมที่รู้สึกได้ อีกทั้งปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินที่แม้ในปัจจุบันก็ยังคงส่งปัญหา ทั้งการไล่อื้อโดยเจ้าของที่ดินจากเอกชนและรัฐฯ สิ่งเหล่านี้ยิ่งทำให้ความรู้สึกเป็นเจ้าของที่จะ “มีใจ” เต็มที่ในการดูแลรักษาบ้านเรือนชุมชนให้มันน้อยและยิ่งลดต่ำลงเรื่อยๆ

การวางแผนเพื่อฟื้นฟูชุมชนในแถบนี้จึงต้องดำเนินการอย่างเป็นระบบทั้งการวางแผนพัฒนาชุมชน การเจรจาแก้ไขในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินที่เรื้อรังมานาน อีกทั้งการสร้างการประเมินและความเข้าใจในคุณค่าของการอนุรักษ์ ฟื้นฟูชุมชน ต่อสังคมและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง แล้วจึงค่อยร่วมมือกันกำหนดทิศทางสู่นาคตที่ยั่งยืนต่อไป